

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİ

401

SAYI 401

YIL XXXIV

EYLÜL 1996

İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRK İNANÇ VE RİTÜELLERİNİN SAMSUN YÖRESİ'NDEKİ İZLERİ

Bekir ŞİŞMAN*

İnanç sistemleri insanın yaratılışından günümüze kadar hep onu yönlendiren, ona kimlik kazandırıcı ve onu yansıtıcı bir fonksiyona sahip olmuştur. İnsanlar değişse, medeniyetler gelişse bile özde var olan duygu ve düşüncelerin bir çırpıda yok olamadığını, yok olamayacağını, bugün bile hayatımızı ciddi biçimde etkilediğini müşahede etmekteyiz.

“Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmi de olsa hayatiyeti, semavî dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir”⁽¹⁾. A. İnan'a göre de “Büyük ve kitaplı dinlerin hiçbirisi eski cahiliyet devri dinlerinin bıraktıkları kalıntılardan kurtulamamışlardır. Halk tabakasının, eski dinlerinin tören ve geleneklerinden ayırlamadıklarını bütün kitaplı dinlerin tarihleri göstermektedir”⁽²⁾. Bu bağlamda Türklerin eski inançlarına ait birçok kültürel öğenin değişik versiyonlarla da olsa Anadolu'muzun muhtelif yerlerinde canlı biçimde yaşadığı bir vakadır.

İslâmiyet öncesine ait dini değerlerin yeni kültüre adapte olma sürecinde ve daha sonraki dönemlerde varlığını devam ettirmesinin pekçok sebebinden bir tanesini A. İnan şöyle açıklamaktadır:

“Türkler İslâm'a girerken eski dinlerinden de birçok inanç ve geleneği yeni dinlerine sokmuşlardır. Türkler'in tamamının İslâmlaşması üç-dört yüzyıl sürmüştür. Önce müslüman olmuş Türklere, sonradan müslüman olan Şamanların katılmaları, bir sürü Şaman inancının çanlanmasına sebep olmuştur. Ağacı kutlu saymak, alkarısı, türbe ve ağaçlara çul-çaput (paçavra) bağlamak, çocukların uzun ömürlü olmaları için onlara Dursun, Yeter, Yaşar, Satılmış gibi isimler vermek, hastalık nedeniyle çocuğun adını değiştirmek, ölüyü taşıyan atın kuyrunu kesmek gibi inançlar birer Şaman dini kalıntılarıdır”⁽³⁾.

* O.M.Ü. Fen Ed. Fak.-Öğr. Gör.

(1) Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990, s. 9.

(2) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 174.

(3) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 204.

Biz burada Şamanizm'in Türklerin eski dini olup olmadığı tartışmasına girmeden, sadece eskinin günümüzdeki yansımalarını tespiti matuf bulgular ve bilgiler vermeye çalışacağız. Elde ettiğimiz bulgular Anadolu'nun bir yöresi olan Samsun'da tespit edilmiştir. Ancak biz bu konuda yayınlanan pekçok kitap, araştırma ve makaleye dayanarak bu tespitlerin yurdumuzun değişik yörelerinde de aynen ya da nüans farkıyla yaşadığını bilmekteyiz.

Toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve tespiti yapılan bu itikadlara Folklorik bir terim olarak "Halk İnançları" denilmektedir.

Çalışmamızda takip ettiğimiz üsul, önce geçiş dönemlerine ait tespitlerin, daha sonra da sosyal hayatla ilgili olanların aktarılması şeklinde olacaktır.

Doğumla İlgili İnanç ve Uygulamaların Tetkiki

"Eskiden de, mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak saç ve kurban sunarak çocuk dilemek Türkler arasında yaygın bir inançtı"⁽⁴⁾. Bu inanç biçimi Samsun Yöresi'nde bugün aynı şekliyle yaşamaktadır. Çocuğu olmayan kadınlar özellikle türbe ve yadırlara (Şehirde İsa Baba, Kılıçdede, Şeyh Seyyid Kutbiddin türbelerine, köylerde Uzun Gelin, Alibey Dede, Türbe Dede gibi yadırlara) ya da kutlu sayılan ağaçlara (Toybelen Köyü'nde "Temre Dedesi", Tuzaklı Köyü'nde "Dervişin Pınarı", Çatalçam Beldesi'nde "Türbe Dede" denilen yerlerdeki ağaçlara) çul çaput bağlayarak çocuk dilemeleri bugün aynen yaşayan bir gelenektir.

"Eski Gök-Tanrı inancının sistematiğinde Tengri (Tanrı)'den sonra iyeler ve daha sonra kam gelir. İyeler kendi aralarında koruyucu iyeler ve kara iyeler olarak ayrılırlar. Alkarısı ve cadı karı gibi iyeler kara iyelerdir. Alkarısı lohusa kadınlara musallat olur. Rahatsız etme eylemine "al basması" denilir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kırklı (lohusa) kadını alkarısından korumak için çeşitli yöntemler uygulanır"⁽⁵⁾. "Türk dünyasında iye muhtelif adlarda anılır: Albastı, Alkarısı, Al, Albis, Almış gibi"⁽⁶⁾. Yörede Alkarısı daha çok cadı karı adıyla bilinir. Cadı karının kırkı çıkmamış çocukları boğup öldürdüğüne ya da kaçırıldığına inanılır. Bu yüzden çocuklar kırk güne kadar yalnız bırakılmazlar; yattıkları yere çakı, bıçak, makas, süpürge, silah gibi şeyler konulur. Bunlardan korkan Alkarısı'nın çocuğa birşey yapamayacağına inanılır.

Eskiden beri varolan bir kanı şudur: "Kadınlara göre her adamın bir perisi vardır. Bu peri evlenme, doğum, ölüm zamanlarında azgınlaşır. Bu azgınlık kırk

(4) Yaşar Kalafat, a.g.e., s. 72.

(5) Yaşar Kalafat, Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri, 8. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Ankara 1992, s. 150-153.

(6) Yaşar Kalafat, a.g.e., s. 25.

gün sürer. Bundan dolaydır ki, evlenme zamanında gelin ve güveyi, doğum zamanında ana, baba ile yeni doğacak çocuk, vefat zamanında ölen kişinin yakın akrabaları "kırklı" olurlar. Kırklı olanlar için birtakım tedbir kurallarına uymak gereklidir⁽⁷⁾. Samsun yöresinde bu kurallar şu şekilde biçimlenmiştir: İki kırklı kadın (lohusa kadın) birbirleriyle karşılaşmazlar. Eğer karşılaşırlarsa çocukları basık olur, yani yüremeye geç başlarlar. Fakat farkında olmadan karşılaşırlarsa oğlu olan kadın ekmeğe tuz koyar ve onu kızı olan diğer kırklı kadına verir. Kızı olan kırklı kadın onu yer ve oğlu olan kadın artık onun yanında oturabilir. Ya da birbirleriyle kucaklaşmaları ve birbirlerini kaldırmaları gerekir.

İki kırklı çocuk birbiriyle karşılaşamazlar. Şayet karşılaşırlarsa birbirlerini basarlar (özellikle kız çocuğu erkek çocuğunu basar) ve basık olurlar, yürümele-ri geç olur. Buna kırk basması denir. Yine kırkı çıkmamış çocuğun bulunduğu eve tartılmamış et girerse veya cenazeden gelen bir kişi direkt çocuğun yanına alınırsa çocuk yine kırk basmasına uğrar.

Kırkı çıkmamış çocuğun bezleri akşamdan sonra dışarıda bırakılmaz. Bırakılırsa ağlangaç olur, devamlı ağlar (Demircisu Köyü'nde der).

Hayızlı (aybaşı olan) kadın kırklı çocuğa ellerse çocukta lohusa denesi (silvilce) çıkar, saçları dökülür (Demircisu Köyü'nde der).

Yeni doğmuş çocuğun kötü iyelerden kurtulması için yanında def veya tatabak gibi ses getirecek nesnelere vurulur (Gölalan Köyü'nde der).

Kırkı çıkmamış çocuğun bezleri gece dışarıda bırakılırsa, elbisesini ay gördü, ay uşağı oldu denilir. Bunun neticesinde de çocuk ishal olur, dışkısı çok kötü kokar, benzi sararır. Bu rahatsızlığı gidermek için evde bulunan güve (küçük kurtçuk) çocuğun yüzüne sürülür (Toybelen Köyü'nde der).

Kırkı çıkmamış kadın bir eve misafir olduğunda orada yedirilir, içirilir; ya da ona yumurta verilir. Nazar değmemesi için yüzüne un veya tencere karası sürülür. Eğer bunlar yapılmazsa o eve fare veya haşere musallat olur (Şehir Merkezi'nde der).

Eğer tüm dikkatlere rağmen çocuk basık olmuşsa, yani kırk gün içinde ayakta duramayır, bir yaşında da yürüyemiyorsa o zaman bu olumsuzluğun giderilmesi için birtakım uygulamalar yapılır. Şöyleki: Tartılmış et almır bebeğin üzerinde yıkanır. Bebek çarşafa sarılır mezarlıkta, yeni bir mezarın üzerinde yıkanır. Bebeğin kesilen göbeği şayet saklanmışsa o göbek su dolu bir kaba konulur ve o su ile bebek yıkanır. Ya da bebeğe üç yol ağzında mum dökülür. Yöre- de çare olarak en fazla uygulanan metod ise şöyledir: Çocuğun iki ayağı bir iple

(7) Ziya Gökalp, Türk Töresi, İstanbul 1990, s. 48.

bağlanır. o ip cuma günü cuma namazından ilk çıkan kişiye kestirilir. Böylece çocuğun basıklığının giderilmesi sağlanır.

Bir de koruyucu iye olarak Umay vardır ki “Umay hakkında Mahmut Kaşgarî şu malûmatı vermektedir: Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan Son’dur. Kadımlar, Umay ile tefcül ederler. Umay’a taparlarsa oğul olur, derlermiş, Burada tapınmayı mukaddes, saygı gösterme, kutsama anlamında düşünüyoruz”⁽⁸⁾. Samsun Yöresi’nde eş ya da son adı verilen kısım bir müddet evde bekletilirse çocuğun büyüdüğünde evci olacağına, evine bağlanacağına inanılır. Yine bu cisim cami kenarına gömülürse çocuğun dindar, okul kenarına gömülürse okur olacağına inanılır.

Yörede bugün Umay’ın koruyucu işlevini “Fadime Ana” almıştır. Yörede bir ailenin yeni doğan çocukları sürekli ölüyorsa ona Yaşar, Satı, Satılmış gibi isimlerin verilmesi; sürekli kız çocukları oluyorsa ona Döne, Yeter, Dur-sun, Sonnur, Songül gibi isimlerin verilmesi veya hastalıktan dolayı çocuğun isminin değiştirilmesi adeti geçmişin bir yansıması olarak halen devam etmektedir.

Evlilikle İlgili İnanç ve Uygulamaların Tetkiki

Yörede evlilikle ilgili pekçok halk inancı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Bir ailenin kızını isteyenler kızın evinden gizlice tuz çalarlarsa kızı kolay alırlar (Ataköy Köyü’nde der). Demircisu Köyü’nde ise erkek tarafı kız istemeye giderken, damat adayının babası beline bir yular bağlarsa karşı tarafı bağlamış olur ve kızın sözünü kolayca alır.

Oğullarını nişanlayan aileler alacakları gelinin uğurlu ya da uğursuz olduğunu anlamak için nişanın yapıldığı gün evlerine bir kilo tuz alırlar. Bu tuz evde tükeninceye kadar hane halkının başına bir kaza, sıkıntı gelmemişse alacakları gelin uğurlu kabul edilir. Şayet kazaya uğrarlarsa bunu gelin adayından bilirler ve onun uğursuzluğuna inanırlar (Toybelen Köyü’nde der).

Düğün günü gelin güvey evine getirilirken bir dereden geçmeleri gerekirse gelebilecek uğursuzlukların önlenmesi için suya demir para atılır (Tuzaklı Köyü’nde der). “Şamanist Türklerin inanışlarına göre her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaç ve kayaların “izi”leri yani sahipleri vardır. Altaylı Şamanistlerin inançlarına göre bu iziler kişi oğlundan kurban isterler. Kurban sunmayanlara zararları dokunur. Bu ruhların çok kanaatkâr olduklarına inanılır. Bunları bir paçavra parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş ile tatmin etmek mümkündür. En çok beğenilen kurban (armağan) pa-

(8) E. Ruhi Fırlah, Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşılık, Ankara 1994, s. 40.

çavra parçasıdır"⁽⁹⁾. Bizde, insanların bu dereden geçerken adeta o suyun izisine saçı verdikleri, ikramda buldukları ve böylelikle onun gönlünü hoş ederek ondan gelecek sıkıntılara engel olmaya çalıştıkları şeklinde bir düşünce hasil oldu. "Başkurdlar'da da bu gelinler kayınpederlerinin içtiği pınar, ırmak ve göl sularına gümüş para saçarlar. Bu tören bir kocakarının rehberliğinde yapılır. Buna "su gösterme" töreni denir"⁽¹⁰⁾. Su gösterme töreninin Gölalan Köyü'ndeki uygulama ile irtibatlı olduğunu düşünmemek mümkün değildir.

"Şamanist veya müslüman Türklerin evlenme törenlerinde müşterek olan Şamanizm unsurlarından biri de gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Bu saçı avcılıkla uğraşan topluluklarda av kanı, süt, et; çiftçilikle uğraşan topluluklarda buğday, mısır, çerez şeklinde değişmektedir"⁽¹¹⁾. Yörede daha çok gelin, güvey evine girerken başından aşağıya çerez, buğday, bozuk para dökülmek suretiyle saçı olayı gerçekleştirilir.

"Eşik Türklerde kutludur, Eşikte oturulmaz ve gelin eşige bastırılmaz"⁽¹²⁾. Bu düşünce yörede aynen tatbik edilmektedir.

Gelin güvey evine geldikten sonra hane halkından bir miktar çivi ve kül alır, ocağa atar. Böylelikle evdeki uğursuzluk dağılmış (giderilmiş) olur (Demircisu Köyü'nde der). Yine gelinin güvey evine girmesinden sonra bir kaç koyun veya tavuk kesilir. Burada önemli olan kan akıtılmasıdır. Bu belâları, sıkıntıları giderir, kazaları önler (Karakavuk Köyü'nde der). Bu tarz eylemler Türklerin geçmiş medeniyetlerinde de çokça görülmektedir. "Türkler ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonlar yüklenen iyeleri, Tengriyi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, isteklerini ona kabul ettirmek için kurban keserler, saçı yaparlardı"⁽¹³⁾.

Ölüm ve Ötesiyle İlgili İnanç ve Uygulamaların Tetkiki

"Göktürkler ölünün ardından büyük yog (yas) töreni ve ayinler yaparlardı. M. 739'da Türk hükümdarlarından Kürsul Han'ın ölümü münasebetiyle yapılan defin ve yas töreni Tabarani'de şöyle tavsif edilmiştir: Eski Türkler ölülerinin hatırasına büyük aş (ziyafet) törenleri yaparlardı, zenginler yüzlerce hayvan keserlerdi. Hazırlanan yemeklerden bir kısmını ölünün mezarı üzerine dökerlerdi"⁽¹⁴⁾. "Göktürkler ölüm merasimi sırasında ölüyü çadıra koyarlardı. Ölenin akrabaları, atları, koyunları keserler ve çadırın önüne sererler. Daha sonra çadırın etrafında yedi defa dolaşılır. Bıçakla yüzlerini kesip ağlarlar. Anadolu'da bu ağlama ve

(9) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 204.

(10) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 167.

(11) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 167.

(12) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s. 268.

(13) Yaşar Kalafat, a.g.e., s. 95.

(14) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 183.

sızlama olayı ile cenaze sahiplerinin cenazeye katılanlara yemek dağıtması inancı devam etmektedir⁽¹⁵⁾. Yörede özellikle cenaze günü, cenaze sahibi tarafından gelenlere yemek yedirilir. Bu yemek daha çok helva-ekmek şeklindedir ve herkesin yemesi istenir. Çarşamba ilçesinde ölü çıkan evde kırk gün kırk gece ışık yanar. Cenazeye gelen komşular cenaze sahibinin en iyi sığırını alıp keserler ve ondan ölü aşı yapıp cenazeye gelenlere yedirirler.

“Göktürklerde tanrı üstte, insan alttadır. Tanrı’ya yakın olmaları için büyük insanların mezarları yükseklere, dağ başlarına yapılırdı⁽¹⁶⁾. Bugün Anadolu’nun pekçok yerinde olduğu gibi Samsun’da da halkın ziyaret ettiği yatırların yüksek yerlerde, tepe başlarında olması dikkat çekicidir. Örneğin Alibey Dede, Hasan Dede, Uzun Gelin yatırları yörenin yüksek bölgelerinde, tepe başlarında bulunmaktadır. “Orta Asya’da devlet kuran sülâlelerin hepsinde Gök-Tanrı kültü (inancı) nün bulunduğu Çin kaynaklarında tespit edilmiştir. Gök-Tanrı tanrıların en büyüğü sayılmıştır⁽¹⁷⁾. Yörede insanlar dua ederken ellerini göğe kaldırır, yukarı bakarlar ve birbirleriyle konuşurken “yukarıda Allah var, Allah her şeyi görüyor” ifadesini kullanırlar. Bu Gök-Tanrı inancının bir yansıması olarak düşünülebilir.

“Eski Türkler’de ölüye düzenli yemek getirme ve onun mezarını bir konut haline dönüştürme (türbe) ritüelleri ölünün mezardaki ölümsüzlüğü anlamına gelebilir⁽¹⁸⁾. Yörede bu bağlamda birçok kapalı türbe bulunmaktadır. Açık olanlar da halk tarafından üzeri ve etrafı kapatılarak türbe haline getirilmektedir. Karakavuk Köyü’ndeki Alibey Dede türbesi bu biçimdedir.

“Eski Türkler’de mezarın yanında ağaç bulunması gerekiyordu. Zira ağaç ölüm ve yeniden doğuşun simgesiydi. Cengiz Han da mezar yeri olarak bir ağacın altını seçmiştir⁽¹⁹⁾. Bugün yörede bulunan ve ziyaret edilen yatırların ve eski mezarların bir çoğunun yanında ulu ağaç mevcuttur. Şehir içinde bulunan iki asri mezarlık büyük ağaçlarla kaplıdır.

Ölüm sonrası en önemli olay ölünün anılmasıdır. “Eski Türklerde kesin verilerin yokluğuna rağmen anma törenlerinin ölümden sonraki üç, yedi, yirmi ve kırkinci günü ile yıl sonunda yapıldığı muhakkaktır⁽²⁰⁾. Yörede ise ölümden sonraki yedi, kırk ve elliikinci gecesini ölüyü anma merasimi düzenlenir. Bu bugün için İslâmî bir kimlikle yapılır. Mevlid ve Kelime-i Tevhid okutulur, gelenlere yemek, şerbet veya şeker ikram edilir.

(15) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 203.

(16) Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 760.

(17) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1987, s. 226.

(18) Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, İstanbul 1994, s. 215.

(19) Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 232.

(20) Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 234.

Toybelen Köyü'nde ve civarındaki yerli köylerde bir cenaze olduğu vakit komşular cenaze evine yemek getirirler. Çünkü cenaze evinde görülmeyen kanlar etrafa bulaştığı için kaplar kullanılmaz, dolayısıyla yemek pişirilmez. Bir gün sonra tüm ev ve eşyalar yıkanır temizlenir, ondan sonra normal hayata dönlür.

Türk kültüründe kutsallığı ile bilinen ardıç ağacı vardır ki onunla tütsü yapılır. "Ev kadını her sabah mutfak ocağında küle gömülmüş ateşi bir ardıç dalıyla canlandırır. Ucunu ateşlediği bu dalla bütün odaları tütsüler. Böylelikle zararlı cinleri kaçıtır"⁽²¹⁾. Bu uygulama yörede cenaze evlerinde cenaze günü ve onu takip eden birkaç gün tatbik edilir. Ancak Kaleboğazı Köyü'nde cuma geceleri ateşe un ve tereyağı atılır, helva kavrulur, tütsü yapılır. Böylece evin güzel kokması, dolayısıyla da ruhların rahat gelmesi sağlanır.

Yörede cenazenin yıkandığı mahalde ruhun tekrar orayı ziyarete geleceği düşüncesi ile üç veya kırk gün ışık (mum) yakılır.

"Eski Türklerde mezarın üstününün bir höyük, tümsek veya taş yığını ile kaplandığını İbni Bututa bildirmektedir"⁽²²⁾. Bu gelenek halen devam eder ve mezarların üzeri tümsek bırakılır, taş dikilir. Hatta Kaleboğazı Köyü'nde mezarı kaynayan (yani toprak seviyesine inen) kişinin cehennemlik olduğu şeklinde bir inanış da mevcuttur.

Yörede cenaze sonrası dağıtılan helva ekmeğe "canlık" denilir ve bunun ölünün ruhuna şefaathçi olacağına inanılır. Yine yörede mezara su dökme adeti vardır. Bu suyun ölünün ruhuna gideceğine inanılır. Boş bekletilen mezar ters çevrilir. Bu iş yakında bir kişinin daha ölmemesi için yapılır. Yine aynı temennilerle cenazenin arkasından taş atılır. Demircisu Köyü'nde ölü defnedildikten sonra akşam olmadan ayakkabıları dışarı atılır veya birisine verilir. Çünkü ölünün kalkıp gezindiğine, eğer ayakkabıları evde olursa bu işi gerçekleştiremeyeceğine inanılır.

Sosyal Hayatla İlgili Diğer İnanç ve Uygulamaların Tetkiki

Yağmur Duası: Yörede yağmurun yağmadığı, kuraklığın baş gösterdiği dönemlerde yağmur duasına çıkılmaktadır. Duanın yapılış şekli bakımından bölgesel farklılıklar görülmektedir. Ancak içlerinden biri geçmişle bağ kurmamız açısından hayli ilginçtir: Toybelen köyü yağmur duasına civardaki altı köyle birlikte çıkar. Bu köyler Derecik, Balaç, Beypınarı, Çobanözü, Çobanlı ve Kamalı köyleridir. Duanın yapılacağı gün köylüler tarafından yedi bin adet taş top-

(21) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 40.

(22) Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 231.

lanır. Bu taşlar okunur, hoca tarafından dua yapılır, kurbanlar kesilir. Daha sonra harama uçkur çözmemiş (zina etmemiş) bir kişi torbalara doldurulan taşları alır, dereye götürüp suya bırakır. Akabinden yağmur yağmaya başlar. Eğer yağmur yeterli görülürse dereye bırakılan okunmuş taşlar oradan alınır ve yağmur durur. Bu işlem bize Divanü Lügat'it-Türk'teki "Yada" taşını hatırlatır. Eskiden yağmur yağmadığı zamanlarda Kam adı verilen kimseler, Yada adı verilen bir taş vasıtasıyla istedikleri zaman bulutları hareket ettirirler, gökten kar ve yağmur yağdırırlarmış, Kaşgarlı Mahmut ünlü eserinde bu taşı tanıtırken bir yaz günü böyle bir olaya tanık olduğunu kaydetmiştir⁽²³⁾.

Kurban (saçı): "Hun başbuğları yılın beşinci ayında Lung-Çeng denilen şehirde toplanıp atalarına, yer-su ruhlarına Kurban sunarlardı"⁽²⁴⁾. "Kurban eski Türk yaşantısında kutsal bir görevdir"⁽²⁵⁾. "Hunlar ve Orta Asya'nın başka kavimleri Gök-Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunarlardı"⁽²⁶⁾. Bu gelenek bugün için Samsun yöresinde devam etmektedir. İnsanlar sevinçli günlerinde şükür, üzüntülü günlerinde sıkıntıların dağılması için; yağmurun yağması, hastalıkların defi ve dileklerinin kabulü için Allah'a kurban adarlar ve keserler. Yine düğünlerde, cenaze merasimlerinde, yağmur duasından sonra değişik vesilelerle saç dağıtılır. "Kurbanın kanını yere damlatmamak âdeti Türkler ve Moğollar arasında yaygındır. bu âdete uyularak hükümdar ailesinin kanı dökülmez, gerekirse boğarak öldürülürdü"⁽²⁷⁾. Bugün yörede kurban kanı bir çukurda toplanır, dışarı dökülmez ve üzerine basılmaz.

Sihir: "Eski cahiliyet devrinde yaşamış olan Türklerde de muska-tılsımlar kullanmak adeti ve bu tılsımların her türlü bela ve afetlerden koruyacağına inanmak çok yaygın olmuştur. Budist Uygurların dini kitaplarında da tılsım şekillerine rastlanmıştır"⁽²⁸⁾. Yine yapılan sihri engellemek maksadıyla uygulanan kurşun dökme âdeti Şamanizm'in kalıntılarından biridir ki, Başkurtlar buna "Kut Kuyuv" derler⁽²⁹⁾. "Kurşun dökme ve kadınlar arasında hâlâ büyü ve sihir için kullanılmaktadır. Bu da demir ayininden kalmadır. Bunlar sihri yok etmek içindir"⁽³⁰⁾. Yörede çeşitli şekillerde sihir yapma (örneğin güveyin gerdik gecesi eşiyile ilişkisini önlemek için bir ipele, kilitle yapılan sihir gibi) ve sihirden kurtulma (kurşun dökme, hocalara başvurma gibi) yolları aranır ve uygulanır. bu sihir iyi amaçlı olabileceği gibi bazen kötü niyetle de uygulanabilir.

(23) Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat'it-Türk, C. III, Ankara 1992, s. 3.

(24) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 180.

(25) E. Ruhi Fiğlak, a.g.e., s. 59.

(26) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 32.

(27) Mehmet Eröz, Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşılık, İstanbul 1992, s. 42.

(28) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 209.

(29) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 163.

(30) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 41.

Eşik: Türklerde eşik kutsal sayılır. “Eşik ocağı koruyan iyelerin mesken olduğu yerdir; orada oturulmaz. Oturan uğursuzluğa uğrar”⁽³¹⁾. “Eşiğe basılamaz, yabancı adam bir evin eşiğini atlayamaz”⁽³²⁾. Bu cümleden olarak Samsun yöresinde de aynı inanış tatbik edilir ve eşikte durmanın uğursuzluğuna inanılır.

Cin: “Türk inançlarının yaşayan izlerinden birisi de akşam hava karardıktan sonra kapı önüne sıcak su dökülmemesidir. Bunun sebebi olarak kapı önünde bulunan cinlerin yanıp sakat kalabileceği ve sonra da bunların o evde doğacak çocuklara intikam almak için musallat olacağı korkusu gösterilir”⁽³³⁾. Gerçekten Samsun’da da insanlar gece dışarı sıcak su dökmeye, kül atmaya, saçak altında durmaya cesaret edemezler. Bunun sebebi de cinlerden korkmalarıdır. Eğer mutlaka dökülmesi gerekiyorsa önce “Besmele” çekilir, sonra dökülür.

Gök Cisimlerinin Hareketlerini Yorumlama: “Moğollar’da birinin mallarına yıldırım çarptığında bu kötüye alâmettir. Allah’ın o kişiye olan kızgınlığının belirtisidir inancı vardır”⁽³⁴⁾. Bu tarzda bir inanış da yörede Toybelen Köyü’nde yaşamaktadır. Köylüler Yıldırımın kötü ve günahkâr insanların üzerine düşeceğine inanmaktadırlar.

Türk mitolojisinde ayın erkek, güneşin de dişi olduğu bilinir⁽³⁵⁾. Bu kabulleniş yörenin ekserisinde halen mevcuttur.

“Şamanizm’de güneş ve ay ile kötü ruhlar mücadele ederler. Kötü ruhlar onları yakalayıp karanlıklar dünyasına sürüklerler. İşte güneş ve ayın tutulmasının gerçek sebebi de bu mücadeledir. Şamanistler onları kötü ruhların elinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar, gökyüzüne ok atarlar”⁽³⁶⁾. Yörede ay tutulması sırasında silah atmak, tenekeye vurmak suretiyle ses çıkartmak gibi uygulamalar halen devam etmektedir. Ayrıca Kaleboğazı Köyü’nde ay ve güneş tutulmasının bir savaşa delâlet ettiği inancı yaygındır.

Yine gök cisimlerine bakarak bir işe karar verme geleneği yörede oldukça yaygındır. Bu gelenek epay eskiye dayanır. “Hunlar bir işe teşebbüs etmek isterlerse yıldızların ve ayın durumuna bakarlardı”⁽³⁷⁾. Yörede ay ile ilgili oldukça çok yorumlar yapılmaktadır. Kaleboğazı Köyü’nde şöyle bir inanış vardır: Yeni ayda (ayın hilal biçiminde olduğu an) ayın iki ucu aşağı doğru olursa hava kurak, yan ve yukarı doğru olursa hava yağışlı olur.

(31) Yaşar Kalafat, a.g.e., s. 156.

(32) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 48.

(33) Yaşar Kalafat, a.g.e., s. 76.

(34) Jean-Paul Roux, a.g.e., s. 100.

(35) E. Ruhi Fiğlalı, a.g.e., s. 37.

(36) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 29.

(37) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 3.

Yörede gökkuşağının altından geçenin erkek ise kız, kız ise erkek olacağına ve ömrünün uzayacağına inanılır.

Yöredeki yaygın bir inanişaya göre de dolu yağarken durması için dışarı sacayağı atılır. Sacayağı ayakları üzerine düşerse dolu devam eder, eğer ayakları yuvarları bakarsa dolu durur.

Yörede yeni ayda (ayın hilal biçimini aldığı dönemlerde) turşu kurulmaz, ekin ekilmez, fasulye dikilmez, ağaç kesilmez. Ekilenler ve dikilenler çürür, kurtlanır, ürün vermez. Yine yörede mezarına yıldız akan kişinin cennetlik olduğu inancı yaygın biçimde yaşamaktadır.

Ağaç Kültü

“Dokuz Oğuz menkıbesinde bir gece gökten inen bir nurun bir kayın ağacıyla, bir de çam fıstığı ağacının üzerine düştüğünü biliyoruz. Bu iki ağaçtan kayın ağacının erkek, çam ağacının dişi olduğu sanılır”⁽³⁸⁾. Dede Korkut Kitabı’nda “Gölgeli büyük ağacın kesilmesin” diye dua edilir⁽³⁹⁾. Ağaç, özellikle ulu ağaç Türkler için her zaman kutsal sayılmış ve insanlar tarafından ziyaretgâh haline getirilmiştir. Türlü vesilelerle bu ağaç ya da çallara ip, çul-çaput bağlanmıştır. “Bu âdet Kuzey ve Orta Asya uluslarının eski dinleri olan Şamanizm’e mahsus önemli unsurlardan biridir”⁽⁴⁰⁾.

Samsun’a bağlı Karakavuk Köyü’nde “Uzun Gelin” yataının yanında bulunan ağaca, Toybelen Köyü’nde “Temre Dedesi” denilen yerdeki ağaca, Tuzaklı ve Üçpınar Köylerinin sınırında bulunan ve adına “Dervişin Pınarı” denilen yerdeki asırlık ulu ağaca çeşitli sebeplerden dolayı bağlanmış ip ve paçavraları biz-zat kendimiz müşahede ettik.

Ateş (Ocak) Kültü

Türkler Ergenekon’dan çıkmak için demiri ateşle eritmişlerdir. Eski Türkler demiri ateşte kızdırıp örs üzerinde döverler ve ateşe şükranlarını sunarlardı. Ateşe, demir ve demirciye saygı gösterirlerdi. Ocak kültü Türklerde kutsaldır ve onun en önemli unsuru ateştir. Ocağa, dolayısıyla ateşe pislik atılmaz, tükürülmez ve “O, su ile söndürülmez ona küfür edilmezdi”⁽⁴¹⁾. “Yakutlara göre ateş bir peridir. Mutfak ocağının ateşi asla söndürülmez. Ocağımız sönmesin, Türkün eski duasıdır. Bu ateş kaza sonucu sönerse yakın akrabadan alınır, yabancından alınmaz”⁽⁴²⁾.

(38) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 39.

(39) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I, Ankara 1989, s. 94.

(40) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 203.

(41) Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1986, s. 67.

(42) Ziya Gökalp, a.g.e., s. 41.

“Ocak” Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. Anadolu’da “ocağın sönmesi”, “aile ocağı”, “ocak umudu” gibi inanışlar ve ocağa tükürülmez, üflenmez gibi inanışlar eski Türk geleneklerinin izleridir⁽⁴³⁾.

Yörede bulunan Demircisu Köyü’nde ev ocağa doğru süpürülürse bunun uğursuzluk getireceği inancı yaygındır. Yine aynı köyde “ocağa tükürülmez, ocak su ile söndürülmez. Eğer tükürülür veya su ile söndürülürse ocağın sönmesine (kapanmasına) delâlet eder” şeklinde de yaygın bir inanış mevcuttur. Yörenin genelinde de ateşe üflemenin kötülük ve uğursuzluk getireceğine inanılır.

Dağ Kültü

“Yer-su ruhlarının en mühim mümessili dağdır. Türklerde dağ kültü, Gök-Tanrı kültü ile ilgili bir kült olmuştur. Yeni Si-Şan sıra dağlarındaki Han-Yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı’ya kurban kestikleri dağdı⁽⁴⁴⁾. “Gardizî’nin verdiği malûmata göre Tügiş ve Çıgıl Türkleri bir dağı Tanrının makamı sayarlar ve onunla yemin ederlerdi. Mani ve Buda dininden oldukları halde dokuz oğuzlar ülkelerindeki büyük bir dağa taparlar ve o dağa kurban keserlerdi⁽⁴⁵⁾. Eski Türklerde Gök-Tanrı inancı yaygındı ve bu mekânlar göğe daha yakın oldukları için yani Tanrı katına yakın oldukları için kutsal sayılma ihtimalleri de yüksektir. Önceki bahislerde geçtiği üzere büyük insanların kabirleri hep dağ başlarına yapılmış. Bu, onların Tanrı katına yakın olmaları için yapılmış olabilir. Yörede pekçok evliya kabri ve yatur dağ ve tepe başlarındadır. İnsanlar buraları ziyaret ederler, kurbanlar keserler. Buna en somut örnek Karakayuk Köyü’ndeki “Alibey Dede” türbesidir.

Su Kültü

“Eski Türklerde su kültü de çok yaygın olmuştur. 11. yy’da İrtiş Irmağı boyunca yaşayan Kimak kabilesi Gardizî’nin verdiği malûmata göre, İrtiş Irmağına taparlar; su, Kimaklar’ın tanrısı derlerdi⁽⁴⁶⁾.

Eski Türkler suya saygı gösterirlerdi, çünkü su Türklerce kutsaldı. “Altay Türkleri’nin yaratılış destanında; her şeyden önce, hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han’la su vardı deniliyor. O kozmogoniye göre, bütün âlem sudan yaratılmıştır. Su evrenin ilk maddesidir. Cengiz devrinde su kutsal olduğu için çamaşırlar, kaplar su ile yıkanmazdı. Çamaşırlar kirlenince atılırdı, kaplar otlarla temizlenirdi. Cengiz yasına göre suya bevleden adam idam edilirdi⁽⁴⁷⁾.

(43) Bahâeddin Ögel, a.g.e., s. 253.

(44) E. Ruhi Fiğlalı, a.g.e., s. 65.

(45) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 184.

(46) Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul 1976, s. 184.

(47) Ziya Gökalp; a.g.e., s. 41.

Samsun yöresinde akan suya (akarsuya) bevledilirse, bevleden kişinin aklının da suyla beraber akıp gideceğine inanılmaktadır. Yine suya büyük abdestin yapılmasının günah olduğu genel bir kanıdır.

SONUÇ

Toplumlar değişse, medeniyetler gelişse bile özde var olan duygu ve inancın veya kültürel olgunun kolay kolay değişmediği bir vaktadır. Biz bu çalışmamızda eski bazı dini inanış ve ritüellere yeniden hayat buldurmaktan çok; bir realite olarak karşımızda duran kültürel değerleri tespit edip geçmişle bağ kurmaya ve onların kaynağına inmeye çalıştık. Ve gördük ki yörede var olan halk inançlarından pek çoğunun kaynağı geçmiş dinsel kültürümüzdür. Zikrolunan konularda elimizde daha pekçok bulgu mevcuttur. Ancak konuyu daha fazla genişletip yaymamak için geçmişten alınan bir iki örneğe yöreden tespit edilen bir iki örnekle mukabelede bulunduk. Böylelikle yörede yaşayan "Halk İnançları"nın kaynağını aynı bahiste vermek sureti ile mukayese imkânını sağlamaya çalıştık. Derleme yaptığımız kişilerin tamamı daha önce yaptığımız "Samsun Yöresi"nde Yaşayan Halk İnançları"⁽⁴⁸⁾ adı Yüksek Lisans Tezi'mizin "Kaynak Kişiler" bölümünde zikredilmektedir.

(48) Bekir Şişman, Samsun Yöresi'nde Yaşayan Halk İnançları, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.